

NARODZINY CHRZEŚCIJAŃSTWA W JUDAIZMIE

Istnieje zawsze niebezpieczeństwo zamknięcia się w ramach własnego sposobu myślenia ukształtowanego przez środowisko życia oraz oddziaływania wybranych przez źródeł informacji. Chrześcijaństwo i judaizm tak się dzisiaj oddaliły, że wielu ludzi nie zauważa wspólnych początków. Chrześcijaństwo bez odniesienia do swoich starotestamentalnych korzeni staje się nie w pełni zrozumiałe. Podobnie współczesny judaizm, naznaczony polemiką z chrześcijaństwem u swych początków, jaśniej jest odczytywany w relacji do chrześcijaństwa.

1. Wielowymiarowość judaizmu czasów Jezusa

Kiedy pada sformułowanie „judaizm”, często w naszym wyobrażeniu pojawia się jakiś monolit wiary i kultury. Jest to jednak spojrzenie na wiarę Izraela bardzo uproszczone. Już samo określenie początków judaizmu budzi wiele kontrowersji. Niektórzy próbują sięgać do epoki Mojżesza, a więc przełomu XIII i XII wieku przed Chr. i już tutaj dostrzegają narodziny judaizmu. Inni widzą początki judaizmu w czasach reformy Jozjasza, której główne założenia zostały nakreślone w 622 r. przed Chr. Centralizacja kultu w Jerozolimie i zwrot w kierunku Prawa byłby głównymi wyznacznikami nowego kierunku wiary społeczności judzkiej. Wielu uważa, że genezy judaizmu należy szukać w czasach po niewoli babilońskiej, gdy w ramach reformy Ezdrasza i Nechemiasza nadano Prawu ostateczny kształt, a przepisy rytualnej czystości wyodrębniły Naród Przymierza spośród innych ludów¹ W tym okresie zaczyna rodzić się nowa instytucja, która ostatecznie przybierze w przyszłości kształt synagogi, a teraz stanowi próbę organizacji

---

¹ Por. J. C. VanderKam, *Wprowadzenie do wczesnego judaizmu*, Warszawa 2006, s. 15-18.

lokalnej społeczności w celu wypełniania Prawa². W epoce hellenistycznej, w czasach dominacji w Palestynie dynastii Ptolemeuszy, a następnie Seleucydów, synagogi będą w społeczności żydowskiej wypełniały analogiczne funkcje jak wśród Greków stowarzyszenia oparte na kultach pielęgnujących wiarę ich przodków. Jeszcze inni uważają, że o judaizmie możemy mówić dopiero po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej w 70 r. po Chr., kiedy uczeni żydowscy ukształtowali zasady wiary bez konieczności składania ofiar. Należałoby stwierdzić, że każdy z tych etapów rozwoju judaizmu jest istotny dla jego ostatecznego kształtu, a linią przewodnią staje się z upływem czasu, wzrastanie znaczenia Prawa, jako głównego wyznacznika przynależności do społeczności religijnej i kulturowej nazywanej judaizmem³.

W ramach judaizmu kształtują się poszczególne szkoły życia według zasad Prawa. Swoboda przemieszczania się wiernych pomiędzy poszczególnymi nurtami judaizmu sugeruje, że posiadały one charakter otwarty, ale przyjęte zasady sprawiały, że nie wszyscy byli w stanie podjąć trud zaangażowania się w pełniejsze wypełnianie zasad Prawa. Na kartach Nowego Testamentu często słyszymy o faryzeuszach, a prowadzona przez nich polemika z nauką Jezusa, często w naszym wyobrażeniu sytuuje ich po stronie negatywnej ówczesnego judaizmu. Jednak w społeczności żydowskiej cieszyli się dużym uznaniem. Uważali, że Prawo wymaga ciągłego dostosowywania do życia, dlatego oprócz Tory uznawali Proroków i inne Pisma. Przykładali wielką wagę do tradycji ustnej, która w przyszłości zaowocuje powstaniem Talmudu. Twierdzili, że ostatecznym losem człowieka jest zmartwychwstanie, a droga życia powinna być wypełniona skrupulatnym przestrzeganiem zasad rytualnej czystości i wszelkich przepisów prawnych⁴. W swoich rozważaniach zmierzali do wypracowania ideału życia człowieka prawego, który współpracując z łaską Bożą przyczynia się do powstania społeczności świętej, a więc Bożej. Jeślibyśmy szukali jakiejś analogii do społeczności hellenistycznej, to szkoła stoików

² Por. M. Rosik, *Jezus a judaizm w świetle Ewangelii św. Marka*, Warszawa 2004, s. 421n.

³ Por. J. Bright, *Historia Izraela*, Warszawa 1994, s. 447.

⁴ Szerzej na temat poglądów faryzeuszy pisze: W. Rakocy, *Faryzeusze. Historia-Ewangelie*, Lublin 2002, s. 92-102.

mogłaby być wzorem poszukiwań dla faryzeuszy. Przy czym stoicy ideał człowieka wydobywali z przesłanek racjonalnych, a faryzeusze wychodząc z Tory próbowali stworzyć racjonalny styl życia, który zapewniałby szczęście społeczne i osobiste.

Opozycją wobec faryzeuszy była szkoła saduceuszy. Zakładali, że do zachowania łączności z Bogiem wystarczy przestrzeganie Tory. Ponieważ Księgi Tory wyraźnie nie mówią o zmartwychwstaniu, dlatego koncentrowali się na życiu doczesnym, eksponując szczęście w ramach błogosławieństwa materialnego. Stąd ich wspólnota składała się prawdopodobnie z ludzi zamożnych, ówczesnej arystokracji i znakomitych rodów kapłańskich. Najbliższy sposób myślenia w świecie hellenistycznym możemy odnaleźć w kręgach epikurejczyków, którzy zakładali osiągnięcie szczęścia za cel życia⁵. Przy czym epikurejczycy gotowi byli się pozbyć majątku dla szczęścia, a saduceusze w majątku widzieli błogosławieństwo Boże. Uważali, że działanie Boga można wyprosić poprzez kult w Świątyni Jerozolimskiej. Centrum ich życia stała się Jerozolima z liturgią ofiar, które mogły wpłynąć na działanie Opatrzności Bożej. Zupełnie przeciwstawne poglądy posiadali esseńczycy, którzy wyrosli z opozycji do kapłaństwa jerozolimskiego, ukształtowanego w czasach machabejskich. Kontestowali kult w Jerozolimie, jako niezgodny z Prawem, ponieważ sprawowany w nieodpowiednim czasie (przyjmowali kalendarz słoneczny) i przez kapłanów, którzy posiadali wątpliwe pochodzenie z odpowiednich rodów kapłańskich. Byli przekonani, że Opatrzność Boża czuwa nieustannie nad ludźmi i trzeba tylko odczytać wolę Bożą, by ją dobrze wypełnić, a wówczas człowiek znajdzie się w gronie synów światłości⁶. Czytali różne teksty o charakterze religijnym poszukując w nich woli Bożej, która stawała się dostępna w dużej mierze tylko dla wtajemniczonych, stąd stworzyli swoje centrum duchowe nad Morzem Martwym w Qumran.

Pod wpływem okupacji rzymskiej rodzi się radykalny nurt zwany szkołą zelotów z frakcją bojowników zwanych „sykaryjczykami”. Ruch wyrasta z tradycji mesjanistycznych, gdzie Mesjasz jest

⁵ Por. A. Tronina, *Saduceusze – historia i doktryna stronnictwa*, RBL XXXIV(1981) nr 4, 219

⁶ Por. J. C. VanderKam, *Manuskrypty znad Morza Martwego*, Warszawa 1996, s. 82.

pojmowany w kategoriach politycznych. Obietnica ziemi, na której obowiązuje Prawo Boże pod rządami Mesjasza, wysłannika Bożego, staje się centralną ideą ugrupowania. Najważniejsza staje się odpowiedź na pytanie, dlaczego Mesjasz jeszcze nie przyszedł? Mesjasz nie przychodzi, bo Ziemia Obietnicy jest nieczysta! Zanieczyszczają ją poganie poprzez swoje obyczaje! Stąd prosta droga do walki zbrojnej o oczyszczenie Ziemi Obietnicy z pogan, a przede wszystkim Rzymian. Raz po raz ktoś przejmował przywództwo nad ruchem ogłaszając się mesjaszem posłanym do walki z okupantem i wszystkimi kolaborującymi z poganami. Zeloci znajdowali się również w konflikcie ze stronnictwem herodian, którzy podążając koncepcją polityczną Heroda Wielkiego, uważali że życie religijne można pogodzić z obecnością Rzymian na terenie Palestyny. Owocem tej koncepcji politycznej była wspaniale rozbudowana przez Heroda Wielkiego Świątynia Jerozolimska, na dziedziniec której, w czasach prokuratorów, z twierdzy spoglądali żołnierze rzymscy. Na obrzeża głównych prądów myślowych judaizmu zostają zepchnięci Samarytanie. Odrzuceni przez grupę judejczyków powracającą z niewoli babilońskiej, zabierają ze sobą Torę i tworzą alternatywny kult na górze Garizm. Ich życie religijne przepełnione jest oczekiwaniem Mesjasza, który będzie przede wszystkim prorokiem – prawodawcą na wzór Mojżesza. Zburzenie Świątyni na Górze Garizm przez Jana Hirkana I jeszcze bardziej powiększyło rozłam między Samarytanami i Żydami, który doprowadził do ich wzajemnej izolacji. Główne nurty judaizmu promieniowały również na znaczącą diasporę żydowską, ale jej funkcjonowanie było również pod wpływem lokalnych prądów myślowych. Diaspora aleksandryjska wchłonęła wiele elementów kultury hellenistycznej, a przede wszystkim zaczęła się posługiwać językiem greckim i własnym tłumaczeniem na język grecki tekstów świętych, zwanych *Septuagintą* (LXX). W kręgu tej diaspory rodzi się literatura mądrościowa, której owocem jest powstanie *Księgi Mądrości*⁷ oraz koncepcje filozoficzne Filona⁸. Trudno określić po-

⁷ Por. B. Poniży, *Księga Mądrości. Od egzegezy do teologii*, (BPN,17), Poznań 2000, s. 9n.

⁸ Szerzej na temat diaspory aleksandryjskiej piszą: A. C. Ariel, *The Alexandrian Jews during the Ptolemaic Period*, Michigan 1982; A. Kasher, *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt*, Tübingen 1985.

glądy wspólnot żydowskich diaspory małaazjatyckiej, czy mezopotamskiej ze względu na brak wystarczającej ilości dokumentów⁹

2. Jezus wobec głównych nurtów judaizmu

Ewangelista Łukasz w swej teologii dziejów w Jezusie dostrzega wypełnienie drogi judaizmu. Zbawiciel przychodzi na świat w konkretnym miejscu i czasie (por. Łk 2,1-7). W nim realizuje się przymierze zawarte z Abrahamem (zob. Rdz 17,9-14). Stąd „gdy nadszedł dzień ósmy i należało obrzezać Dziecię, nadano Mu imię Jezus, którym Je nazwał anioł, zanim poczęło się w łonie Matki” (Łk 2,21). Od tej chwili Syn Boży jest rozpoznawalny w świecie w imieniu Jezus, w którym ukryta jest idea zbawienia. Obrzezanie zostanie dopełnione na krzyżu, kiedy z boku Jezusa wpłynie krew i zostanie zawarte Nowe Przymierze. W trzydziestym pierwszym dniu od narodzenia Maryja z Józefem przynieśli Jezusa do Jerozolimy, by dokonać obrzędu *Pidion haben*, czyli wykupu syna. „Gdy potem upłynęły dni ich oczyszczenia według Prawa Mojżesza, przynieśli Je do Jerozolimy, aby Je przedstawić Panu. Tak bowiem jest napisane w Prawie Pańskim: Każde pierworodne dziecko płci męskiej będzie poświęcone Panu. Mieli również złożyć w ofierze parę synogarlic albo dwa młode gołębie, zgodnie z przepisami Prawa Pańskiego” (Łk 2,22-24). W ten sposób Jezus symbolicznie zostaje wykupiony z konieczności sprawowania kultu starotestamentalnego. Oto teraz rodzi się nowy kult, który zostanie zainicjowany ofiarą na krzyżu. Ewangelista Łukasz przedstawia obrzęd *Bar Micwa*, który wprowadza w dorosłość chłopca. „Rodzice [Jezusa] chodzili co roku do Jerozolimy na Święto Paschy. Gdy miał lat dwanaście, udali się tam zwyczajem świątecznym. Kiedy wracali po skończonych uroczystościach, został Jezus w Jerozolimie, a tego nie zauważyli Jego Rodzice. Przypuszczając, że jest w towarzystwie pątników, uszli dzień drogi i szukali go wśród znajomych. Gdy Go nie znaleźli, wrócili do Jerozolimy szukając Go. Dopiero po trzech dniach odnaleźli Go w świątyni, gdzie siedział między nauczycielami, przysłuchiwał się im i zadawał pytania. Wszyscy zaś, którzy Go słuchali, byli zdumieni by-

⁹ Por. J. Neusner, A. *History of the Jews in Babylonia I*, Leiden 1965.

strością Jego umysłu i odpowiedziami” (Łk 2,41-47). Jezusowa nauka zostaje zaakceptowana przez przedstawicieli ówczesnego judaizmu świątynnego, a więc Jezus zostaje „synem przykazania” i przejmuje odpowiedzialność za realizację Tory w życiu¹⁰. Proklamacja Jezusowego posłannictwa następuje w szabat, w synagodze w Nazarecie (zob. Łk 4,16-30). Nauczanie w Kafarnaum również dokonuje się w szabat w synagodze (por. Łk 4,31-38). Jezus prawdopodobnie wielokrotnie nauczał w szabat w synagogach (por. Łk 13,10). Posiadał również dobre relacje, przynajmniej z niektórymi przełożonymi synagog, o czym świadczy spotkanie z Jairem (zob. Łk 8,41; Mt 9,18; Mk 5,22). Utrzymywał też dobre stosunki z faryzeuszami, skoro jeden z nich zaprosił Go na obiad (por. Łk 11,37), a Nikodemem przyszedł nocą na rozmowę teologiczną (zob. J 3,1-21). Jednak nie zgadzał się z nadmiernym legalizmem niektórych członków stronnictwa faryzeuszy, w szczególności w aspekcie czystości rytualnej. W kontekście polemiki z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie, wyjaśnia: „Nie rozumiecie, że nic z tego, co zewnątrz wchodzi w człowieka, nie może uczynić go nieczystym; bo nie wchodzi do jego serca, lecz do żołądka i na zewnątrz się wydała. Tak uznał wszystkie potrawy za czyste. I mówił dalej: Co wychodzi z człowieka, to czyni go nieczystym. Z wnętrza bowiem, z serca ludzkiego pochodzą złe myśli, nierząd, kradzieże, zabójstwa, cudzołóstwa, chciwość, przewrotność, podstęp, wyuzdanie, zazdrość, obelgi, pycha, głupota. Całe to zło z wnętrza pochodzi i czyni człowieka nieczystym” (Mk 7,18-23)¹¹. Dyskusja na temat czystości rytualnej potraw toczyła się w wielu kręgach ówczesnego judaizmu, radykalizm Jezusa jednak wyrażał się w postawie przewyciężenia nieczystości potraw i przeniesienia idei czystości na płaszczyznę moralną.

Jezus również uczestniczył czynnie w życiu religijnym, udając się na święta do Świątyni Jerozolimskiej (por. J 2,13; 5,1; 7,2.10.14.37; 10,22; 13,1) i wielokrotnie nauczając w niej (zob. Łk 19,47). Polemizował jednak z koncepcją świątyni, która znajdowała

¹⁰ Por. R. E. Brown, *The Birth of the Messiah. A Commentary the Infancy Narratives in Matthew and Luke*, New York 1979, s. 472-495.

¹¹ Starotestamentalne tło dyskusji Jezusa z faryzeuszami ukazuje: J. Marcus, *Scripture and Tradition in Mark 7*, w: *The Scriptures in the Gospels*, red. C. M. Tuckett, Leuven 1997, s. 177-195.

się pod wpływami saduceuszy (por. Mt 21,12-17; Mk 11,15-19; Łk 19,45n; J 2,13-22). Zgiełk handlujących i przygotowujących ofiary uczynił ze Świątyni Jerozolimskiej miejsce podobne do targowiska, gdzie brakowało przestrzeni na modlitwę. Głosy ludu, że Jezus jest Mesjaszem oraz naruszenie wpływów saduceuszy w świątyni i faryzeuszy w synagogach spowodowało zjednoczenie przeciwstawnych nurtów judaizmu przeciwko Jezusowi: „Kapłani więc wraz z faryzeuszami wysłali strażników celem pojmania Go” (J 7,32).

Jezus odrzucił również ideę walki zbrojnej w realizacji Tory, jaką reprezentowali zeloci. W chwili aresztowania „jeden z tych, którzy byli z Jezusem, wyciągnął rękę, dobył miecza i ugodziwszy sługę najwyższego kapłana, odciął mu ucho. Wtedy Jezus rzekł do niego: Schowaj miecz swój do pochwy, bo wszyscy, którzy za miecz chwytają, od miecza giną” (Mt 26,51-52). Droga zelotów, którzy uważali, że walka mieczem poszerzy przestrzeń obecności Boga, została zakwestionowana przez Jezusa i być może legła u podstaw kryzysu jaki przeżył Piotr. Po fakcie zmartwychwstania już na nowej płaszczyźnie będzie Piotr budował swoją wiarę.

Jezus również odrzuca ideę konfrontacji dobra i zła jaką prezentują esseńczycy, dzieląc ludzi na synów światłości i ciemności. W *Kazaniu na Górze* słyszymy: „A Ja wam powiadam: Nie stawiajcie oporu złemu. Lecz jeśli cię kto uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi. Temu, kto chce prawować się z tobą i wziąć twoją szatę, odstaw i płaszcz. Zmusza cię kto, żeby iść z nim tysiąc kroków, idź i dwa tysiące. Daj temu, kto prosi, i nie odwracaj się od tego, kto chce pożyczyć od ciebie” (Mt 5,39-42)¹². W ten sposób Jezus zaproponował aktywną formę budowania pokoju w oparciu o radykalizm realizacji wezwania do miłości bliźniego¹³. Zarówno koncepcja zelotów, jak i esseńczyków legła w gruzach w czasach powstania żydowskiego 66-70 po Chr. i zakończyła się tragedią narodową w postaci śmierci i deportacji wielu powstańców oraz zburzenia Świątyni Jerozolimskiej. Jezusowe wezwanie do miłości nawet nieprzyjaciół rozbrzmiewa swoją aktualnością aż do naszych czasów.

¹² Polemika może dotyczyć również poglądów zelotów: W. D. Davies, D. C. Allison, *The Gospel according to Saint Matthew*, ICC, v. I, Edinburgh 1988, s. 542

¹³ Por. U. Mauser, *The Gospel of Peace. A Scriptural Message for Today's World*, Westminster 1992, s. 182n.

Nauka Jezusa wyrastając na gruncie tradycji interpretacji Tory posiada wiele idei wspólnych z różnymi nurtami judaizmu, ale w wielu sformułowaniach przekracza bariery stworzone przez tradycję. Radykalizm nauczania Jezusa, choć stanowił wyzwanie dla ówczesnych elit intelektualnych Izraela, nie był jednak głównym powodem odrzucenia Jezusa i doprowadzenia do Jego procesu. Jezus poprzez swoje nauczanie i dzieła mocy proklamuje swoją boskość. Judaizm we wszystkich jego nurtach nie mógł przyjąć orędzia podważającego fundamentalną prawdę zawartą w Torze: „Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym” (Pwt 6,4). Stąd zasadnicze pytanie arcykapłana w czasie procesu Jezusa przed sanhedrynem brzmiało: „Poprzysięgam Cię na Boga żywego, powiedz nam: Czy Ty jesteś Mesjasz, Syn Boży?” (Mt 26,63). Potwierdzająca odpowiedź Jezusa: „Tak, Ja Nim jestem” (Mt 26,64) musiała doprowadzić do powstania nowej religii. Dalszy proces Jezusa jest już w dużej mierze wykorzystaniem sytuacji politycznej do celów religijnych¹⁴. Wobec Rzymian Jezus jest ukazywany jako uzurpator polityczny, a wobec Żydów jako uzurpator religijny. Rodzące się chrześcijaństwo w fakcie zmartwychwstania Jezusa jeszcze wyraźnie nie oddzieliła się od drogi judaizmu, a wręcz odwrotnie jest głęboko przekonane, że jedyną słuszną drogą judaizmu jest wiara w Jezusa zmartwychwstałego, który jest Mesjaszem i Synem Bożym.

3. Pierwotny Kościół w judaizmie palestyńskim

Atmosfera lat trzydziestych Jerozolimy naznaczona jest narastającą niechęcią wobec dominacji rzymskiej. Zeloci propagowali doktrynę, że płacenie podatków poganom jest grzechem. Głoszona teoria napotkała podatny grunt wśród wielu warstw społecznych, a przede wszystkim wśród biedoty. Atmosferę pogarszały rządy kolejnych prokuratorów, wśród których negatywnie wyróżniał się Poncjusz Piłat, będący pod wpływem Sejana, wszechwładnego prefekta gwardii pretoriańskiej Tyberiusza (14–37)¹⁵. Sytuację pogorszyły rządy Kalgulii (37–41), który w odwecie za zburzenie

¹⁴ Analizę przebiegu procesu podaje: P. Święcicka-Wystrychowska, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego*, Kraków 2005.

¹⁵ Por. J. Ciecieląg, *Poncjusz Piłat*, Kraków-Mogilany 2003, s. 29-51.

przez Żydów z Jamni ołtarza kultu cesarskiego zażądał wzniesienia jego posągu w Świątyni Jerozolimskiej¹⁶. Na terenie Egiptu w tym czasie doszło do pogromów Żydów, na terenie Palestyny do protestów i strajku rolnego. Rodzący się Kościół, funkcjonujący jeszcze w ramach judaizmu, natknął się na trudności nie tylko natury religijnej, ale i politycznej. Apostołowie Piotr i Jan musieli zeznawać przed sanhedrynem w sprawie głoszonej nauki (por. Dz 4,1-22). Wyznanie wiary zaprezentowane przez Apostołów nie dawało podstaw do wydania wyroku skazującego. Fakt głoszenia zmartwychwstania Jezusa mieścił się przynajmniej w kategoriach myśli faryzejskiej. Kolejne aresztowanie Apostołów zostało zainspirowane przez stronnictwo saduceuszy (por. Dz 5,17), ale wśród faryzeuszy znaleźli się zwolennicy bardziej umiarkowanego podejścia do nauczania pierwotnego Kościoła, reprezentantem tego nurtu był Gamaliel (zob. Dz 5,33-40). Kościół nadal pozostaje integralnie związany z judaizmem, o czym świadczy fakt głoszenia Ewangelii w Świątyni Jerozolimskiej (por. Dz 5,42). Zdecydowany atak, prawdopodobnie inspirowany przez środowisko zelotów, nastąpił na Kościół nawróconych z diaspory. Ofiarą tego ataku było męczeństwo Szczepana (por. Dz 7,54-60). Chrześcijanie, w obawie przed represjami, opuszczają Jerozolimę i udają się w kierunku Samarii, a następnie Syrii (zob. Dz 8,1.14; 9,2). Kościół staje się bardziej uniwersalny, a Piotr wyznaje, że „Bóg mu pokazał, że nie wolno żadnego człowieka uważać za skażonego lub nieczystego” (Dz 10,28). Wraz z otwarciem na przyjmowanie pogan do Kościoła zmienia się postawa Piotra wobec zasad czystości rytualnej. Piotr akceptuje prawdę o czystości wszystkich potraw spożywanych przez pogan (por. Dz 11,10). Otwarcie na pogan i pozbycie się balastu rytualnych zasad czystości sprawia, że Ewangelia dociera szybko do Fenicji, Antiochii i Cypru (zob. Dz 11,19). Sukcesy ewangelizacyjne pierwotnego Kościoła osłabiają w dużej mierze pozycję wielu synagog, stąd narasta niechęć do drogi Ewangelii. Na scenie politycznej pojawia się Herod Agryppa I (37/41–44), który po otrzymaniu władzy z rąk Rzymian nad Palestyną, potrzebuje poparcia społecznego. Licząc na pozyskanie uznania biedoty, która znalazła się pod wpływem ugrupowania zelotów, w 43 r.

¹⁶ Por. J. Méléze – Modrzejewski, *Żydzi nad Nilem. Od Ramzesa II do Hadriana*, Kraków 2000, s. 217.

ściął mieczem Jakuba, brata Jana. Następnie aresztował Piotra, który został cudownie uwolniony z więzienia (zob. Dz 12,3-17). Pod wpływem prześladowania pierwotny Kościół przyjmuje dwie drogi ewangelizacji. Jedna z dróg otwiera się na obecność pogan i zrywa z przepisami rytualnej czystości, druga próbuje zachować łączność z judaizmem i ciągle zachowuje rytualną czystość posiłków i ogranicza kontakt z poganami, na czele tej drogi staje Jakub, brat Pański, kierujący Kościołem w Jerozolimie.

4. „Spotkanie apostołskie” – potwierdzenie nowej drogi wiary

Przełom w życiu pierwotnego Kościoła rodzi się w środowisku antiocheńskim, a inspiratorem przemian wydaje się być Barnaba i jego zespół ewangelizacyjny. Tutaj zrodziła się myśl niesienia Dobrej Nowiny miastom hellenistycznym Azji Mniejszej. W pierwszym zespole ewangelizacyjnym znalazł się Barnaba, Saul (Paweł) oraz Marek. Sukcesy w zakładaniu Kościołów na Cyprze, w Antiochii Pizydyjskiej, Ikonium, Listrze i Derbe utwierdziły w przekonaniu wspólnotę antiocheńską o słuszności obranej drogi. Jednak w łonie pierwotnego Kościoła zrodził się spór, co do słuszności drogi obranej przez Barnabę i Pawła. „Niektórzy przybysze z Judei nauczali braci: Jeżeli się nie poddacie obrzezaniu według zwyczaju Mojżeszowego, nie możecie być zbawieni” (Dz 15,1). Czy obrzezanie i przepisy Prawa Mojżesza są konieczne do zbawienia? Oto pytanie zasadnicze, które zostało postawione w gronie apostołskim w Jerozolimie, prawdopodobnie w 49 r. po Chr. W tym momencie doszło do polemiki zwolenników dwóch dróg ewangelizacyjnych. Jedną reprezentował Barnaba, Paweł wspierany przez Piotra, drugą reprezentował Jakub, brat Pański. Piotr stanął na stanowisku wolności od przepisów rytualnych Prawa, Jakub poszedł na kompromis i zaproponował przyjmowanym poganom do Kościoła obowiązek zachowania „przymierza noachickiego” W tych czasach było siedem przykazań (*Pesahim* 25a): 1. Nakaz unikania bałwochwalstwa. 2. Zakaz bluźnierstwa. 3. Zakaz kazirodztwa. 4. Zakaz zabójstwa. 5. Zakaz kradzieży. 6. Zakaz spożywania mięsa z krwią. 7. Nakaz szanowania władzy. Nie wszystkie sformułowania wymagały przypomnienia w dekrete, ponieważ były znane i nie budziły kontrowersji. Z punktu widzenia synagogi, poganie, którzy spełnili Prawa

Noego, byli zaliczani do Żydów jako *gerei toshav* (półprozelici), a dopiero po spełnieniu wszystkich przepisów halachy (około 613) mogli być nazwani *gerei tzedeg* (prozelitami sprawiedliwymi), a więc od pogan zażądano minimum zasad judaizmu do spełnienia, by mogli zostać włączeni do wspólnoty Kościoła¹⁷. Brak w sformułowaniach dekretu apostołskiego konieczności obrzezania pogan wywoływał wiele kontrowersji w późniejszym etapie rozwoju Kościoła i dlatego Paweł w tej kwestii zabiera wielokrotnie głos. W *Liście do Rzymian* pisze: „Bo Żydem nie jest ten, który nim jest na zewnątrz, ani obrzezanie nie jest to, które jest widoczne na ciele, ale prawdziwym Żydem jest ten, kto jest nim wewnątrz, a prawdziwym obrzezaniem jest obrzezanie serca, duchowe, a nie według litery. I taki otrzymuje pochwałę nie od ludzi, ale od Boga” (Rz 2,28-29). Następnie argumentuje, że Abraham dzięki wierze został usprawiedliwiony, a obrzezanie stało się tylko znakiem tej wiary (por. Rz 4,9-11). Jaka jest zatem funkcja Prawa? Wyjaśnia to w *Liście do Galatów*: „Tym samym Prawo stało się dla nas wychowawcą, który miał prowadzić ku Chrystusowi, abyśmy z wiary uzyskali usprawiedliwienie. Gdy jednak wiara nadeszła, już nie jesteśmy poddani wychowawcy. Wszyscy bowiem dzięki tej wierze jesteśmy synami Bożymi – w Chrystusie Jezusie” (Ga 3,24-25). Paweł zatem uważa, że Prawo już wypełniło swoją funkcję, a teraz nastąpiła nowa epoka, w której liczą się czyny oparte na Ewangelii. Paweł rozpoczyna dystansować się od wersji judaizmu opartego na skrupulatnym wypełnianiu Prawu, zmierzając ku postawie wolności chrześcijańskiej. W *Liście do Galatów* wspomina: „ongis, gdy wyznawałem judaizm, z niezwykłą gorliwością zwalczałem Kościół Boży i usiłowałem go zniszczyć, w żarliwości o judaizm przewyższałem wielu moich rówieśników z mego narodu, byłem wielkim zapaleńcem w zachowywaniu tradycji moich przodków” (Ga 1,13-14).

Nawet jeśli dokona obrzezania Tymoteusza (por. Dz 16,3), to jednak nie z przyczyn religijnych, ale kulturowych. Po powrocie z trzeciej wyprawy misyjnej, a więc w końcu lat pięćdziesiątych, szanując zwyczaje Żydów, dokona oczyszczenia przed wejściem do Świątyni Jerozolimskiej (zob. Dz 21,26). Najwyraźniej Kościół w Jerozolimie w tym czasie skrupulatnie zachowuje przepisy rytu-

¹⁷ Por. K. Homa, *Szawel z Tarsu*, Kraków 2003, s. 33n.

alnej czystości i wymaga tego również od Pawła (por. Dz 21,20-21). Próba zachowania łączności chrześcijaństwa z judaizmem została przerwana przez decyzję arcykapłana Annasza w 62 r., którą potwierdził sanhedryn, o skazaniu na śmierć Jakuba, brata Pańskiego. Kościół stracił głównego orędownika funkcjonowania chrześcijan w ramach judaizmu. Paweł jednak do końca ma nadzieję, że uda mu się przekonać Żydów różnych orientacji do drogi Ewangelii, bez konieczności zachowywania przepisów rytualnej czystości. Może spokojnie powiedzieć: „Ja jestem Żydem” (Dz 22,3) i następnie poprosić Żydów w Rzymie na spotkanie, by przekonać ich do nowej drogi wiary (zob. Dz 28,17). Jego szacunek do rodaków streszcza się w wypowiedzi skierowanej do wspólnoty w Rzymie: „Izraelici, to ci, do których należy przybrane synostwo i chwała przymierza i nadanie Prawa, pełnienie służby Bożej i obietnice. Do nich należą praojcowie, z nich również jest Chrystus według ciała, który jest ponad wszystkim, Bóg błogosławiony na wieki. Amen” (Dz 9,4-5)¹⁸.

5. Droga Kościoła i judaizmu po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej

Rządy zadufanego w sobie cesarza Nerona (54–68) przeniosły się w analogicznych postawach na prowincję. Arogancja i nadużycia władz rzymskich na terenie Judei doprowadziły do wybuchu powstania żydowskiego w 66 r. Mimo początkowych sukcesów powstanie zostanie stłumione przez legiony Wespazjana, a w 70 r. opanowana zostanie Jerozolima i zburzona zostanie świątynia już pod dowództwem Tytusa. Po raz kolejny powtarza się tragedia Żydów zburzenia świątyni, pierwszy raz 586 r. przez Babilończyków, teraz przez Rzymian. Żydzi zostaną dodatkowo upokorzeni przez Wespazjana przez konieczność płacenia podatku w wysokości pół sykla na świątynię Jowisza Kapitolijnskiego w Rzymie. Dotychczas ten podatek płacił każdy mężczyzna po ukończeniu dwudziestego roku życia na Świątynię Jerozolimską, podatek miał zatem charakter religijny. Wyższą formę upokorzenia Żydów uzyskano poprzez to, że na srebrnych pół syklach widniał napis: *Judea zwyciężona*.

¹⁸ Por. I. Dugandžić, *Pavao svjedok i apostol Isusa Krista*, Zagreb 2002, s. 113.

Należy przypuszczać, że podatek ten obejmował również obrzezanych chrześcijan. Prześladowania chrześcijan za rządów Nerona (54–68) i Domicjana (81–96) należy również sytuować w ogólnie nieprzychylniej atmosferze wobec Żydów w imperium rzymskim.

W czasie powstania, największe straty ponoszą saduceusze i zeloci, zniszczony zostanie ośrodek duchowy esseńczyków w Qumran. Grupą, która przetrwała powstanie są faryzeusze i uczeni w Piśmie, którzy w dużej mierze nie zaangażowali się w działania zbrojne. Elita żydowska zgromadziła się w Jamnia, za przyzwoleniem Wespazjana, dzięki inicjatywie Jochanana ben Zakkaja powstają tutaj szkoły rabiniczne wokół akademii skupiającej najwybitniejszych nauczycieli żydowskich, na czele której stanął Gamaliel II¹⁹. Chrześcijanie z Jerozolimy w większości uciekli, jak głosi tradycja osiedlili się w Pelli w Zajordaniu, część z pewnością nigdy nie wróciła do Jerozolimy, część jednak wróciła i praktykowała drogę życia chrześcijańskiego próbując łączyć zwyczaje żydowskie z nauką Ewangelii. Zachowała się tradycja o piętnastu biskupach „obrzezania” w Jerozolimie. Sytuacja chrześcijan jerozolimskich była trudna, ponieważ z jednej strony spotykali się z prześladowaniem ze strony Rzymian, którzy traktowali ich jako jedną z grup judaizmu, z drugiej strony judaizm faryzejski odrzucał ich drogę życia. Ostatecznie na synodzie w Jamnia, w latach 80-tych rabini uznają chrześcijan za sektę żydowską i nakładają na nich karę *cheremu*, czyli wyłączenia ze wspólnoty. Do modlitwy siedemnastu błogosławieństw zostanie dołączone przekleństwo obejmujące chrześcijan (*nazarim*)²⁰. W dwunastym błogosławieństwie czytamy: „Nazarejczycy i Minim niech zginą w jednej chwili, niech będą wymazani z księgi żyjących i niech nie będą zapisani razem ze sprawiedliwymi”²¹. Między obydwoma wspólnotami narasta nieufność, wielokrotnie przechodząca w postawę wrogości. Żydzi pod wodzą Bar Kochby wywołają w 132 r. jeszcze jedno powstania przeciwko władzy rzymskiej. Bezpośrednią przyczyną było prawdopodobnie pragnienie odbudowania Jerozolimy przez Hadriana (117–138) w stylu hellenistycznym, z pogańskimi świą-

¹⁹ Por. P. Prigent, *Upadek Jerozolimy*, Warszawa 1999, s. 74.

²⁰ Por. K. Homa, *Szawel z Tarsu*, dz. cyt., s. 19.

²¹ Por. J. Bonsirven, *Textes rabbiniques des deux premiers siècles chrétiens pour servir à l'intelligence du Nouveau Testament*, Rome 1955, s. 2.

tyniami. Powstanie zostaje stłumione w przeszło trzyletniej wojnie w 135 r. Jerozolima zostanie przemianowana na rzymskie miasto Aelia Capitolina, do którego Żydom zostanie zakazany wstęp. Żydzi przeżyli kolejną tragedię, której konsekwencje trwają do dzisiaj w postaci ich rozproszenia. Los chrześcijan jerozolimskich jest mało znany, ale należy przypuszczać, że ulegli również rozproszeniu, a wielu z nich zamieszkało w Arabii i Mezopotamii.

Konkluzja

Rodzące się chrześcijaństwo wyrasta z tradycji wielowymiarowego judaizmu. Wzajemne relacje pozostają złożone w zależności od relacji pomiędzy różnymi nurtami judaizmu. Konflikt jednak był nieunikniony, ponieważ droga życia wyrastająca z Ewangelii radykalnie różniła się od poszczególnych dróg judaizmu. Kwestią zasadniczą pozostawała proklamowana przez chrześcijaństwo prawda o Synostwie Bożym Jezusa, niemożliwa do przyjęcia przez pozostałe nurty judaizmu. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że Kościół w Jerozolimie, zachowujący wiele zwyczajów judaizmu, mimo konfliktów, współistniał z innymi nurtami judaizmu. Przez wiele dziesięcioleci wspólnie razem znosiliśmy ekspansywną politykę Rzymu, naznaczoną arogancją wobec narodów nie ulegających asymilacji synkretycznej kultury i religii. Judaizm i chrześcijaństwo nie mogły zaakceptować kultów pogańskich, ponieważ naruszałoby to fundament ich wiary. Szkoda, że następne pokolenia bardziej akcentowały różnice między drogą judaizmu i chrześcijaństwa, niż wspólne korzenie wiary i doświadczenia cierpienia. Losy judaizmu i chrześcijaństwa mogą być również przestrożą dla współczesnych postaw braku akceptacji innych kultur, zwyczajów i poglądów religijnych.

Summary

Cultural changes, as well as confrontation with polytheism of The Greeks and Romans, caused numerous ways of interpreting the Torah within the Jewish society living in the times before and after Christ. The Pharisees were attempting to adjust the Torah to everyday life by introducing more and more meticulous regulations.

The Sadducees were trying to concentrate on a literal interpretation of the Torah as well as on asking for God's mercy through liturgy at the Jerusalem Temple. The Essenes were attempting to read God's will by meditating on the religious writings. The Zealots tried to purify the Holy Land from the influence of pagan culture and religion, so that it would hasten the coming of the Messiah. The Herodians believed that they could reconcile Roman cooperation with a religion based on the Torah. These were the conditions in which Christianity was born, saying that Jesus was the Messiah they expected The Son of God. This conflict was unavoidable, none of the trends of Judaism accepted the proclamation of Jesus' godliness. The paths of Judaism and Christianity were becoming divergent. In the year 49A.D, on the Apostle's meeting in Jerusalem, the Christian community opened up for pagans, rejecting the need to be circumcised and to abide by the rules of ritual chastity. In the 80s A.D, during the Council of Jamnia, the official Judaism circle excluded Christians from the synagogue community, and hereby, out of a pluralist Judaism, comes the religion of Christianity.